

УДК 37.015.3

Лоюк Оксана Вікторівна,

аспірант, Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Лоюк Оксана Викторовна,

аспірант, Уманский государственный
педагогический университет имени Павла Тычины

Loyuk O.V., a graduate student

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ТВОРЧЕ МИСЛЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: СУТНІСТЬ,

СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ:

СУЩНОСТЬ, СТРУКТУРА, ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ

CREATIVE THINKING OF A PRIMARY SCHOOL STUDENT:

ESSENCE, STRUCTURE, FEATURES OF DISPLAY

Анотація: Стаття присвячена проблемі виховання творчої особистості молодшого школяра. Автор обґрунтовує необхідність та доцільність розгляду даного питання на сучасному етапі розвитку суспільства. У статті розкрито сутність поняття творче мислення, визначено структуру даного феномену, висвітлено особливості прояву мисленнєвої діяльності учнів початкової школи. Також стисло охарактеризовані основні новоутворення молодшого шкільного віку: теоретичний аналіз, внутрішній план дій, рефлексія. В ході дослідження встановлений факт тотальності дитячої творчості, що зумовлює відповідну організацію дитячої діяльності задля розвитку їх творчих здібностей.

Ключові слова: молодший школяр, творче мислення, теоретичний аналіз, внутрішній план дій, рефлексія.

Аннотация: Статья посвящена проблеме воспитания творческой личности младшего школьника. Автор обосновывает необходимость и целесообразность рассмотрения данного вопроса на современном этапе развития общества. В статье раскрывается сущность понятия творческое

мышление, определено структуру данного феномена, освещено особенности проявления мыслительной деятельности учащихся начальной школы. Также вкратце охарактеризированы основные новообразования младшего школьного возраста: теоретический анализ, внутренний план действий, рефлексия. В ходе исследования установлен факт тотальности детского творчества, что определяет соответствующую организацию деятельности детей с целью развития их творческих способностей.

Ключевые слова: младший школьник, творческое мышление, теоретический анализ, внутренний план действий, рефлексия.

Summary: This article is dedicated to the problem of education of a creative personality of a primary school student. The author substantiates the necessity and reasonability to consider this issue on the modern level of society development. The essence of the concept “creative thinking” has been revealed; the structure of this phenomenon has been determined; the features of display of mental activity in primary school students have been found out in the article. Besides such main new formations of primary school age as theoretical analysis, internal plan of actions, reflection were briefly described. The totality fact of children's creativity which leads to the appropriate organization of children's activities for the development of their creative abilities has been determined during the research.

Key words: a primary school student, creative thinking, theoretical analysis, internal plan of actions, reflection.

Постановка проблеми. Динамізм сучасних суспільних змін орієнтує дитину на розуміння непрогнозованості змісту та кількості знань, які вона засвоює в стінах школи. Їй необхідні якісно нові знання про себе, про навколишній світ, нові гуманні стосунки з товаришами, нові можливості для реалізації природних нахилів. За таких умов виникає необхідність формування особистості юного громадянина як творчої, креативної, здатної бачити проблему, аналізувати ситуацію, планувати дії для досягнення результату, організувати процес вирішення проблеми, адекватно оцінювати результати, здійснювати продуктивну рефлексію, самостійно здобувати нові знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтенсивна робота з проблеми розвитку творчого мислення молодших школярів здійснюється сучасними науковцями, якими досліджено різноманітні аспекти досліджуваного питання: методичні засади формування творчого мислення учнів початкової школи в процесі мистецької діяльності (В. Григор'єва), особливості розвитку творчого мислення у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку (В. Іванова), діагностика та формування творчого математичного мислення молодших школярів (Л. Скалич). Дослідники розглядали феномен творчого мислення молодших школярів, його структуру з психологічної та дидактичної точок зору.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак вченими не розглядалося дане питання в аспекті виховання, що є **метою статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здатність до творчого мислення формується протягом усього життя людини, але найефективніше цей розвиток проходить в дитячому віці. Значна кількість елементів складної структури творчого стилю мислення закладаються в період шкільного навчання на основі системи знань, які набувають школярі [6, с. 7 – 8]. Розвивати творче мислення особливо актуально в молодшому шкільному віці, оскільки в початковій школі закладаються прийоми розумової діяльності та формуються мисленнєві дії [2]. В цьому віці «логіка, формалізовані структури мислення, переробки інформації не встигли підкорити собі, а то і повністю заглушити здібності до комбінаторики, нешаблонності дій, нестереотипності сприймання, всезахоплюючої допитливості і радісного, дитячого здивування від багатолікості світу» – зазначають О. Кульчицька, В. Моляко [8, с. 211]. Дане положення дає можливість стверджувати про необхідність та важливість розвитку творчого мислення саме в молодшому шкільному віці.

Початкова школа – перший освітній рівень, який закладає підвалини нового розуміння світу, себе в цьому світі, опосередкованого типу пізнання [16, с. 92]. У початковій школі відбувається становлення людини. Дитина має не лише засвоювати певне коло знань, вмінь, навичок задля успішного

навчання в майбутньому, а й жити багатим духовним життям, яке забезпечить їй повноцінний інтелектуальний, емоційний, естетичний, моральний розвиток [18, с. 183].

Універсальним способом конструювання особистості О. Ніколаєва вважає творчість, яка притаманна всім дітям [10, с.183]. Дослідниця визначає особливості дитячої творчості:

- основним результатом творчості є формування власної особистості;
- тотальність – творчість властива всім без виключення дітям до підліткового віку, вона – обов'язковий компонент становлення їх особистості [10, с. 5-6].

Творча діяльність є природною потребою психіки дитини [2]. Всі діти від природи допитливі та творчі, постійно досліджують, експериментують, граються з різноманітними предметами. Вони не замислюються над тим, чи правильно діють, чи ні, їм приносить задоволення сам процес діяльності, в якому вони навчаються та отримують внутрішню свободу в самовираженні [15, с. 165].

Результати наукових пошуків (О. Кульчицька, О. Моляко) доводять, що розвиток творчого мислення є процесом довготривалим, складним та загадковим. Багаторічний досвід педагогів свідчить, що в цьому плані можна досягти значних успіхів за умови спеціальноорганізованого навчання й виховання [8, с. 241]. З приводу цього А. Рахімов наголошує, що у формуванні творчого стилю мислення найважливішу роль відіграє організація пізнавального процесу на основі навчальної діяльності, де учень отримує здатність до теоретичного змістового узагальнення [14, с. 10, 12].

Молодший шкільний вік є періодом найінтенсивнішого формування навчальної діяльності, яка є провідною в цьому віці. В процесі навчальної діяльності молодший школяр під керівництвом педагога оволодіває змістом форм суспільної свідомості: науковими поняттями, художніми образами, моральними цінностями, правовими нормами, що веде до виникнення в дитини теоретичного відношення до дійсності, теоретичного мислення, свідомості та відповідних їм здібностей – рефлексії, аналізу, планування. Дані здібності

складають головні новоутворення учня початкової школи [13,с. 12]. Мисленнєві дії аналізу, рефлексії, планування (реалізація внутрішнього плану дій) забезпечують нове та більш опосередкованіше відображення навколишньої дійсності та є необхідними засобами функціонування навчальної діяльності [13, с.96].

Рефлексія, теоретичний аналіз, внутрішній план дій, на думку А. Рахімова, одночасно є прийомами творчого мислення, які забезпечують нове та більш опосередковане відображення навколишнього та яким характерні відповідні вміння: а) теоретичний аналіз: вміння різносторонньо, логічно аналізувати ситуацію; широко та змістовно бачити навколишній світ; виходити за рамки шаблонів та відомих правил; узагальнювати способи аналізу та вирішення за внутрішнім змістом та робити перенос в інші умови; б) внутрішній план дій: передбачати події до їх початку, передбачати результати своїх розумових та практичних дій; планувати шляхи досягнення поставленої мети та подумки розробляти спосіб отримання передбачуваного результату; подумки включати предмети у велику кількість неочікуваних зв'язків, змінювати їх прямі функції; легко та швидко генерувати нові ідеї; в) рефлексія: подумки визначати можливий хід вирішення задачі ще до початку роботи; планувати свою діяльність, відтворювати склад дій та операцій, їх послідовність, визначати можливі труднощі; здійснювати прогностичну оцінку своєї діяльності (подумки включати дану задачу в коло відомих задач, подумки програвати наступну діяльність у звернутому вигляді); здійснювати ретроспективну оцінку (оцінювати свою діяльність шляхом звернення до минулого досвіду, самостійно перевіряти результати, усвідомлювати та описувати власні способи дій) [14, с. 153 – 154].

Теоретичне мислення забезпечує аналіз змісту завдання з виділенням загального способу виконання з подальшим перенесенням на цілий клас завдань [13]; розвиненість внутрішнього плану дій дає можливість творчо діяти [12, с. 269]; рефлексія сприяє становленню молодшого школяра суб'єктом навчальної діяльності, поведінки та спілкування [4, с. 90].

Отже, основні новоутворення молодшого шкільного віку в результаті навчальної діяльності мають забезпечити випускникові початкової школи сформованість творчого стилю мислення. О. Дусавицький стверджує, що мислення в молодшому шкільному віці є основним психічним новоутворенням, яке веде за собою розвиток всіх психічних процесів і особистості в цілому [3, с. 166].

Справжній розвиток мислення дитини, як зазначає Г. Костюк, можливий за умови, коли наукове поняття формується на основі розвиненого рухомого образу певного предмета чи явища [5, с. 85]. Вченими доведено, що в перші роки життя переважає в своїй активності права півкуля, а вже з десятирічного віку – ліва. В 6-7 річному віці в дітей появляються власні придумані образи, що забезпечує оригінальність та продуктивність мислення [10].

Загальновідомо, що кожному віковому етапові характерні специфічні можливості розвитку, що сприяють виникненню нових соціально-психологічних утворень. Як бачимо, мислення молодшого школяра носить конкретно-образний характер: правильно розв'язати будь-яку задачу учням значно легше, якщо вони бачать конкретний предмет або ж наочний посібник. Конкретність мислення проявляється і в тому, що дітям легше проаналізувати конкретні факти та зробити загальний висновок, аніж навпаки [9, с. 136]. Отже, аналіз є доступнішим дітям, аніж синтез. Аналіз поступово переходить в абстрагування, що дає поштовх для формування понять та засвоєння вміння узагальнювати. На основі ж узагальнення розвивається конкретизація (вміння застосовувати результати узагальнення (висновків) в нових пізнавальних і практичних ситуаціях) [19, с. 60]. Ю. Кулюткін, Г. Сухобська стверджують, що 7-8-річна дитина поступово оволодіває логічними операціями, однак в значній мірі опирається на конкретні предмети. Отже, на думку вчених, початок шкільного навчання характеризується переходом від оперування конкретними відношеннями речей до оперування абстрактними відношеннями, що складає головну умову розвитку творчого мислення [7, с.20-26].

Учні початкової школи не в змозі самотійно відкривати знання та здійснювати узагальнення. Дітям характерна висока мислительна активність, яка проявляється у багатьох спробах вирішити проблему, однак їм доводиться працювати по методу проб та помилок. Відтак їх мисленню характерні: наслідуваність, конкретність, слабка усвідомленість, нестійкість, поверхневість. Молодші школярі орієнтуються переважно на кінцевий результат, а не на процес його досягнення, оскільки його не усвідомлюють, не можуть його вербалізувати, оцінити [20; 2].

Розвиток творчого мислення учня початкової школи неможливий без цілісного уявлення про його природу, специфіку, сутність, структуру. У новітньому психолого-педагогічному словникові поняття «творче мислення» визначено як «один із видів мислення, якому характерно створення суб'єктивно або об'єктивно нового продукту та новоутворення в самій пізнавальній діяльності по його створенню. Ці новоутворення стосуються мотивації, цілей, оцінок, змістів» [11, с.464]. Проблему виникнення психічних новоутворень в творчому процесі досліджували І. Семенов, С. Степанов на матеріалі розв'язування проблемно-конфліктних завдань. Результатами процесу творчого мислення є інтелектуальні новоутворення у вигляді знань про способи вирішення проблем, а також особистісна зумовленість мислення, вивчення якої дозволяє стверджувати про різноплановість мислительного процесу. Інтелектуальні новоутворення опосередковані породженням відповідних особистісних перетворень. Звідси, під творчим мисленням вчені розуміють «процес побудови та дієвої реалізації нового цілісного образу особистості та ситуації задачі» [17, с. 37], яке стає можливим в результаті осмислення ситуації як цілого та знаходження в ній протиріч, при осмисленні яких породжуються проблемність та конфліктність умов здійснення «Я». Звідси, кожна частина даного цілого має свій особистісний смисл: проблемність породжує інтелектуальні новоутворення (нове знання, новий спосіб), тобто результатом є продуктивність; конфліктність забезпечує особистісні новоутворення (уявлення про себе як про здатного вирішувати проблемні ситуації), тобто прогресивність

[17]. Розв'язання проблем вихованцями можливе завдяки мислительним операціям, що доводить функціонування сформованих в цьому процесі особистісних цінностей у вигляді загальнозначущих наукових понять, які виступають регуляторами поведінки та свідомості дітей. Процес розв'язання таких завдань пов'язаний з утворенням потрібних емоційних переживань, які в подальшому перетворюються в когнітивно-чуттєві структури відповідності особистісним цінностям виховання, а також пов'язаний з пізнавальними процесами [1, с. 206 – 207]. Отже, важливим результатом та умовою успішності виконання творчої діяльності є усвідомлення її мотивів, цілей, змісту, оцінних суджень, що говорить про різноплановість мисленнєвого процесу та його вплив на становлення особистості. Відтак творче мислення є складним гармонійним поєднанням певних психічних та особистісних якостей дитини і визначає такі складові його прояву: 1) мотиваційно-ціннісний компонент (охоплює мотиваційну, емоційну, ціннісну сфери); 2) інтелектуально-діяльнісний компонент (розвиток пізнавальних функцій дитини: пізнавальної активності, уяви; рівень сформованості мисленнєвих операцій аналізу, синтезу, узагальнення; здатність до теоретичного аналізу); 3) креативно-комунікативний компонент (схильність до творчого самовираження (прояв дивергентного мислення), здатність до вербальної креативності та вміння висловлювати свої думки, здатність вербалізувати ідею та словесно оформити свої відкриття).

Висновки і пропозиції. Створення дитиною суб'єктивно нового знання веде до розвитку її особистості та самореалізації: на основі досягнутих знань та дій розвиваються можливості творчого стилю мислення, що дозволяє дитині ставити перед собою проблеми, розв'язувати їх, оволодіваючи новими способами дій та, при цьому, змінюватися самим. Виразні зміни, які відбуваються в психіці дітей за період навчання в початковій школі, слугують важливими орієнтирами для цілеспрямованої організації виховного впливу на них з метою забезпечення творчого розвитку.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Вяхирева Е. А. Развитие творческого мышления младших школьников / Под ред. члена-корреспондента РАО, доктора педагогических наук, профессора Вяткина Л. Г.: Монография. Балашов: Издатель Николаев, 2000. – 116 с.
3. Дусавицкий А. К. Дважды два = икс? / А. К. Дусавицкий. – М.: Знание, 1985. – 208 с. – (Наука и прогресс)
4. Киричок В. А. Виховання дітей молодшого шкільного віку / В. А. Киричок // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Костюк Г. С. Мислення в діяльності молодших школярів / За ред Г. С. Костюка, Г. О. Балла. – К.: «Рад. школа», 1981. – 155 с.
6. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. –2012. – №2. – С. 5–11
7. Кулюткин Ю. Н. Развитие творческого мышления школьников / Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская. – Л., 1967. – 38 с. с черт.
8. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
9. Матюхина М. В. Психология младшего школьника / М. В. Матюхина, Т. В. Михальчик, К. П. Патрица. – М.: «Просвещение», 1976, – 208 с.
10. Николаева Е. Психология детского творчества / Е. Николаева.– СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
11. Новейший психолого-педагогический словарь / сост. Е. С. Рапацевич; под общ ред. А. П. Астахова. – Минск: Современная школа, 2010. – 928 с.
12. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М.: «Педагогика», 1976. – 280 с. с ил.

13. **Психическое** развитие младших школьников: Экспериментальное психологическое исследование / Под ред. В. В. Давыдова; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад.пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.: ил.
14. Рахимов А. З. Формирование творческого мышления школьников в процессе учебной деятельности : Учебное пособие по спецкурсу / А. З. Рахимов. – Уфа, 1988. – 168 с.,
15. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С. 164 – 168
16. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т. II / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 328 с. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР)
17. Семенов И. Н. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С.35 – 42
18. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. Сухомлинський. – К.: «Акта», 2012. – 537 с.
19. Шопіна М. О. Розвиток мислення дітей 5-9 років та підлітків / М. О. Шопіна // Практична психологія та соціальна робота. – № 9. – 2013. – С. 60 – 66
20. Якиманская И. С. Знания и мышление школьника / И. С. Якиманская.– М.: Знание, 1985. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Педагогика и психология»; № 9.